

Teze

**Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta,
Ústav hospodářských a sociálních dějin**

Historické vědy – Moderní hospodářské a sociální dějiny

Jakub M a c h e k

**Pražský illustrovaný kurýr.
Masový tisk jako obraz světa obyčejných lidí.**

**Prague Illustrated Courier.
The Prague Penny-press as a Window into the World of Common Men.**

vedoucí práce - Prof. PhDr. Jiří Štaif, CSc.

2012

Pro mnoho badatelů se v posledních desetiletích populární kultura a zvláště populární tisk staly vhodným pramenem k pochopení a vysvětlení změn probíhajících v modernizující se společnosti, v níž se do aktivní role postupně dostávaly prozatím spíše neviditelné vrstvy nepriviligovaných obyvatel, mezi nimiž se zvolna šířila gramotnost, stejně jako jistá míra bohatství umožňující jim se zajímat o více než jen o pohodlné přežití. Masová populární kultura, kterou si tyto vrstvy nejdříve v rychle se rozvíjejících velkoměstech osvojily, se utvářela spojením tradičních lidových kultur, které v novém prostředí ztrácely svoji funkčnost, s novou metropolitní zkušeností a s elitní kulturou, přetransformovanou producenty do podoby přijatelné pro recipienty bez předchozího styku s její tradicí. Tento proces je obtížně studovatelný na tradičních, přímých pramenech, vázaných na zkušenost elitních vrstev, naopak populární kultura se ukazuje jako sice nepřímý, ale mnohem více vypovídající pramen pro výzkum vznikající masové společnosti. Levný senzační tisk je prvním masovým médiem seznamujícím své nové čtenáře nejen se světem mimo jejich nejbližší okolí,

ale i pomáhajícím jim rozumět jejich každodenním zkušenostem v nově se utvářejícím prostředí velkoměst. Výzkumníci dobové populární kultury vycházejí z teze, že masový tisk zároveň čtenářskou zkušenost reflektoval i formoval. Mimo jiné i tím, že ji pomáhal pochopit, tj. usadit do existujícího rámce sdílených významů a hodnot.

V případě české společnosti konce století je takto možné pozorovat rozpad původního konceptu jednotného českého národa, drobení na menší sociální a zájmové celky, které se různé skupiny snaží mobilizovat a zvláště skrze tisk jim nabízejí nová, změněným poměrům lépe odpovídající vyjádření společných zájmů a postojů. Jedním z těchto elitních pokusů legitimizovat svou ztrácející se vůdčí pozici byl staročeský pokus vydávat deník přibližující se typu metropolitních novin, které se nejen v evropských a amerických metropolích stávaly nerozborně propojenými s metropolitním prostředím, když svým čtenářům zprostředkovávaly informace a zkušenosti ze života ve vlastním i dalších velkoměstech, jak popisují Fritzsche (1996) a Wood (2010). Ovšem Praha nebyla v předválečném období velkoměstem typu Berlína, Vídně či Budapešti a Kurýr nikdy nedosáhl postavení metropolitních novin (jak popisují dále), a tak je na Kurýru možné studovat tehdejší střet *„mezi modernizací a různými typy mentalit jako střet trendu civilizačně vzestupného historického vývoje a regionálních a kulturních limitů pro jeho uplatnění“*. Zkoumáním mentality čtenářské obce Kurýra, či spíše jejích prvků, které v něm lze nalézt, v porovnání s dalším dobovým tiskem zaměřeným na podobné sociální prostředí, lze sledovat pokusy o skupinové vymezení této skupiny vůči ostatním skupinám i vůči probíhajícím modernizačním procesům, protože *„mentality lze chápat jako jeden z klíčů k těm typům sociálního ohraničení, která mají svůj základ v kulturní identifikaci.“* (Štaif 2003, s. 71)

Rozhodl jsem se podobným způsobem na základě analýz popsaných kapitole disertační práce *Metody*, studovat proces, ve kterém vydavatelé využívají prvky populární kultury k získání a zaujmutí svých čtenářů, jejichž kultura podřízených vrstev je takto v jisté podobě zachycena a dále šířena, jak dokládá

výše zmíněný Martin Conboy (2002). Senzační náplň Kurýra, stejně jako jakýchkoli jiných populárních novin, se stává smysluplnou, pokud ji vnímáme společně s existujícím propojením mezi novinami, čtenáři a sociálními strukturami, které je obklopují. Jejich obsah se vztahoval k lidským touhám, životním zkušenostem a nejistotám a byl formován dobovým sociálním kontextem, jak ukazuje Sofia Johansson (2008, s. 411). A v souladu s tím, jak popisuje Stuart Hall fungování masmédií (1977, s. 340-342), mohu analýzou Kurýra získat nejen představu o tom, které informace, vysvětlení, představy a hodnoty jeho vydavatelé předkládaly čtenářům, ale kvůli kterým ho zároveň jeho čtenářská obec četla. Obsah Kurýra jim poskytoval bázi, na které si mohli konstruovat chápání svého života v moderním městském prostředí, rozvažovat vhodné/ideální praktiky a hodnoty a z fragmentů jejich obrazů a reprezentací si budovali svou představu o sociální skutečnosti. Kurýr tak ulehčoval svým čtenářům nacházejícím se v mnohém v naprosto nové životní situaci v utvářejícím se (velko)městském prostředí, když jim nabízel sadu možných postojů nebo forem zvyklostí vedoucích k společensky akceptovatelnému chování, včetně příkladů toho, které je naopak považováno za společensky odsouzené a ve svém důsledku nevýhodné.

Probíhající rychlá industrializace a s ní spojená urbanizace vyvolala mohutné přesuny venkovanů do měst, díky čemuž došlo k rozkladu jejich původních kulturních zvyklostí. Noví neelitní obyvatelé městských aglomerací získávali díky svému materiálnímu vzestupu volný čas i lepší vzdělání. Masa obyčejných lidí si proto začala hledat nové způsoby zábavy a vytvářet nové kulturní vzorce odpovídající jejich novému způsobu života. Zároveň technologický vývoj vyvolal radikální změnu v možnostech šíření kulturních produktů – od zlepšení tiskové techniky umožňující vznik a prudký rozvoj prvních masových médií až po média zcela nová jako film či reprodukce hudby. Stmelujícím elementem nových městských vrstev se tak stala masově šířená populární kultura. Zároveň nejnižší třídy dosáhly koncem 19. století nebývalého ekonomického a kulturního vlivu a staly se tak cílovou skupinou pro nově se šířící sociální a politické ideje. Mediálně šířená kultura přestala být majetkem elit a postupně se stala dostupnou nejširším vrstvám. V této práci předkládám hypotézu, že se populární kultura ve své masové formě objevila u nás na přelomu 19. a 20. století,

kdy se díky výše zmíněným socio-ekonomickým fenoménům zformovala masa neelitních městských obyvatel, pro kterou vznikající kulturní průmysl začal nabízet či vytvářet vhodné produkty.

V jádru předkládané práce stojí *Pražský ilustrovaný kurýr* (PIK), vydávaný v letech 1893 - 1918 staročeskou Národní tiskárnou a nakladatelstvím jakožto první český obrázkový senzační deník, předchůdce pozdějšího bulvárního tisku. Pomocí jeho analýzy se chci přiblížit světu jeho čtenářů, pocházejících z tehdejších neprivilegovaných vrstev, jimž se dosud česká historiografie věnovala pouze okrajově. Svůj výzkum jsem doplnil analýzami jeho méně úspěšných předchůdců. Ze sedmdesátých let 19. století ještě neobrázkových staročeského *Brousku* a mladočeské *Obrany*, na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let vycházejícího českoněmeckého *Illustrierte Prager Extrablattu* a z počátku devadesátých let pocházející *Ill. Deutscher Presse*.

Aby bylo možné určit, na jaké čtenáře se *Kurýr* obracel a co jim nabízel odlišného od ostatních pražských deníků, provedl jsem srovnání jejich nejprodávanějších titulů. Na pražském novinovém trhu přelomu století lze deníky s větším nákladem rozdělit na tři hlavní kategorie. Do první patří deníky zaměřené na majetkově a sociálně nejvýše postavené skupiny, které by šlo zařadit převážně do měšťanské či středostavovské vrstvy, jak vyplývá z inzerce (sňatkové i zboží a služeb) - *Národní listy* a *Hlas národa*. Jejich ideální čtenář v nich hledal důkladné zprávy o politických událostech a o hospodářské situaci. Zajímaly ho pravděpodobně také informace o důležitých občanech ve městě i v církevních a šlechtických kruzích. Potřebné pro něj byly i informace o pořádaných přednáškách, program divadel, koncertů a jiných atrakcí, stejně jako činnost mnoha druhů spolků. Místo přímé agitace dávali redaktori těchto listů přednost objektivněji se tvářícím komentářům. To vše tyto noviny svým čtenářům nabízely ve větší míře než ostatní tituly a při dlouholeté existenci těchto titulů lze předpokládat, že se vytvořila situace vzájemné obeznámenosti o tom, co jejich čtenáři v novinách hledají a co tyto listy čtenářům nabízejí, tedy nějaký konsensus mezi preferencemi

čtenářů a vydavateli nabízeným obsahem. Také inzerenti v tomto tisku hledali majetnější čtenáře, čehož důsledkem bylo jak zaměření inzerce, tak její množství.

Druhou kategorií tvoří deníky socialistických či dělnických stran, *Právo lidu* a *České slovo*. Čtenářům nabízeli většinou stranicky zaměřené zprávy, ať už o činnosti strany vlastní či svých konkurentů a vzájemných střetů, které doplňovaly komentáře a sociální reportáže. O to méně obsahovaly zpráv o politice mimo stranický systém. V zájmu o senzace a lokální zprávy se po přelomu století přiblížily senzačním novinám. Neposkytovaly moc místa zpravodajství o dobových osobnostech společenského, politického ani kulturního života, spolkové činnosti mimo stranické struktury a zábavných podnicích. Vzhledem k jejich stoupajícímu nákladu lze předpokládat, že takovýto mix informací byl blízký požadavkům jejich čtenářů. Ze zaměření inzerce je lze hledat mezi aktivnějšími dělníky, drobnými řemeslníky, obchodníky a v případě *Českého slova* i nižšími úředníky.

Mezi těmito dvěma skupinami se nacházel zdaleka nejprodávanější deník, *Národní politika*. S nejmenším důrazem na zprávy politické, se zájmem o lokální zpravodajství, senzace, zábavy a největším zaměřením na spolkovou činnost. Jádrem její široce rozkročené čtenářské obce lze hledat mezi měšťanskými vrstvami, ovšem níže postavenými než u *Národních listů*, tedy takové, které by šlo označit za střední až nižší střední třídu či maloburžoazii, ač její celková čtenářská obec byla nejspíše mnohem širší, vzhledem k jejich ceně nejnižší na trhu a obsáhlé inzertní části i rozptýlu spolků, o jejich činnosti *Národní politika* informovala.

V lecčems blízký *Národní politice* byl *Pražský illustrovaný kurýr*, jehož poznávacím znamením byly velké ilustrace a obsah zaměřený na senzace, zprávy o významných osobách a odpočinkový obsah typu beletrie a rébusů. S *Národní politikou* měl společný i zájem venkovských, v zemědělství působících čtenářů. Podle charakteru jeho inzerce lze jádro jeho čtenářské obce klást někde mezi měšťanskou nižší střední vrstvu a vrstvu dělnickou, kdy například v nejkonkrétnější sňatkové inzerci se střetává tradiční sňatková strategie dělnických kruhů se strategií živnostníků a obchodníků (důraz na majetek versus důležitost vzájemných sympatií). Od novin zaměřených na nižší vrstvy se *Kurýr* odlišoval větším důrazem na politické zpravodajství a možnosti organizovaného

trávení volného času spolkovou činností či v zábavných podnicích. K novinám sociálně orientovaných stran se přibližoval spíše zaměřením inzerce, zatímco obsahem kromě svých specifik se blížil tisku měšťanskému.

Lze ho proto považovat za deník, který lidem ze špiček nižších tříd nabízel modifikovanou verzi obsahu měšťanských listů. Tou modifikací byl senzacionalismus, který typicky měšťanským tématům jako politika a všeobecné informace o životě společnosti dodal zajímavosti emoční naléhavostí, která zároveň mohla pomoci čtenářům chápat jejich význam jistou mytologizací, místo suchého podání zpráv jejich zarámováním do kategorií tragédie či komedie, zvýrazněním dobra a zla a podobným symbolickým rámováním. Což byly techniky občas využívané všemi deníky, ovšem *Kurýrem* zdaleka nejvýrazněji a nejčastěji. Typické čtenáře *Kurýra* je možné vnímat i jako jistou přechodovou vrstvu, s nejasným, nepevným společenským ukotvením, která se ekonomicky pohybovala na úrovni lépe vydělávajících kvalifikovaných dělníků a řemeslníků (jak je vidět z inzerce), ovšem vzhlížela k životu středních tříd, jak je vidět z obsahu *Kurýra*. Je třeba počítat také s tím, že nejúspěšnější období *Kurýra* s nejvyššími náklady a podílem na trhu spadá pravděpodobně do období před rozmachem dělnického tisku, který mu mohl část čtenářů převzít právě i svou obsahovou orientací na svět a zájmy této vrstvy čtenářů. O tom by svědčilo i to, že s propadem či snižováním podílu *Kurýra* na novinovém trhu (viz nejasné informace o nákladech) po přelomu století, sociálně orientované deníky přebírají vyšší podíl senzačních a lokálních informací, typických pro *Kurýr*, tedy obsazují místo, ve kterém kolem roku 1898 dominoval *Kurýr*.

Během 19. století se začaly paralelně vedle sebe vyvíjet dva typy tisku. Jedním byl solidní politický tisk velké a střední buržoazie, propojený se zájmovými skupinami a politickými směry a postupně i politickými stranami, který se obracel na kulturně jednotné, vzdělané a finančně zabezpečené publikum. Druhý směr představoval nový typ novin - penny press (a pozdější yellow press) zaměřený na neelitní vrstvy. Tento tisk byl charakteristický masovými náklady, nižší prodejní cenou, nápadnou grafickou úpravou (výrazné titulky, velké ilustrace a později

fotografie), důrazem na místní zprávy, soudničky a informace o společenských aktivitách, přechodem od komentářů a rozborů k věcným, nekomentovaným informacím a důrazem na aktuálnost informací. Důležitá byla zdůrazňovaná nezávislost na politických stranách. Politická témata byla podávána spíše jako zábava. Krátké články byly psány jednoduchým jazykem (což v této době neplatí pro středoevropský tisk). Hlavním zdrojem zisku vydavatelů byly příjmy od inzerentů, které přitahoval vysoký náklad. Pro tento typ nepolitického populárního tisku, který vycházel vstříc kulturním a sociálním návykům čtenářů z nižších sociálních vrstev byla významná i jeho úniková a katarzní funkce, dosahovaná zaměřením na senzace, skandály, napětí a hrůzné události.

Pro rozvoj populárního tisku byla tak zároveň důležitá existence dostatečně velké, nově se formující vrstvy velkoměstských obyvatel, kteří pro sebe požadovali novou kulturu, která by jim nahradila v novém velkoměstském prostředí ztracený přístup k původní lidové kultuře, a jimž ekonomický rozvoj poskytl volný čas a zároveň dostatečnou nákupní sílu. Důležitým faktorem byl i rozvoj vzdělání a možnost aktivního působení v demokratizujícím se politickém systému, což zvyšovalo zájem obyčejných lidí o veřejné záležitosti.

Ekonomický i společenský vývoj ve střední Evropě zůstal v 19. století oproti nejvyspělejšími zemím opožděn, a proto se sem žurnalistické inovace dostávaly s charakteristickým zpožděním, nebo v modifikované, v leččems omezené formě. Pokusy o jeho napodobení v českých zemích svědčí o tom, že nestačilo osvědčený model masového tisku pouze převzít, ale bylo třeba ho patřičně přizpůsobit a nabídnout vhodnému publiku. Proto jsem srovnal analýzy pražského obrázkového populárního tisku s obdobným tiskem vycházejícím ve Vídni a Krakově: *Illustriertes Wiener Extrablatt*, *Illustrierte Kronen-Zeitung*, *Kuryerek Krakowski*, *Nowiny dla wszystkich* a *Ilustrowany Kuryer Codzienny*.

Pražský ilustrovaný kurýr byl sice prvním komerčně úspěšným pokusem o vydávání senzačního populárního deníku v Českých zemích, ale jeho vydavatelům se nepodařilo dostat ho do role hegemonu novinového trhu, jak bylo běžné v jiných středoevropských velkoměstech. Ve srovnání s nimi vychází jako mezistupeň mezi tradičnějším a více na střední vrstvy zaměřeným *Illustrierte Wiener Extrablatt*,

dominujícím vídeňskému novinovému trhu už od sedmdesátých let 19. století, u něhož vydavatelé *Kurýra* hledali inspiraci a návod, jak vydávat tento typ tisku v socioekonomických i právních podmínkách předlitavské monarchie, opožďující se ve vývoji vůči západní Evropě i omezující různými způsoby vznik a šíření na lidovější vrstvy zaměřeného tisku.

Tento model si ovšem přizpůsobili podmínkám devadesátých let a pražskému prostředí. Tím se obsah *Kurýra* posunul směrem k pozdějšímu typu senzačních novin, inspirovaných novým žurnalismem, které prohloubily koncept populárního velkoměstského tisku o větší senzačnost, snadnější čtivost, apolitičnost a orientaci na nové čtenáře z ještě nižších vrstev než jejich předchůdci a které díky těmto inovacím několikanásobně rozšířily počet čtenářů denního tisku. Tento nový typ metropolitních novin se už v Praze do války neobjevil, narozdíl například od mnohem menšího Krakova.

O tom, že *Kurýr* tvoří přechod mezi oběma vývojovými typy tisku jak obsahem, tak čtenářskou obcí svědčí jeho inzerce, ukazující na v minulém oddílu identifikované sociální skupiny zařaditelné jako měšťanské nižší střední vrstvy a špičky vrstvy dělnické, jejichž propojující se habitusy do jisté míry odrážel. O tom svědčí i jeho obsahové zaměření nejlépe reprezentované titulními ilustracemi, hlavním prodejním artiklem listu. S preferencemi více středostavovskými zaměřených listů (a jejich vzdělanějších čtenářů) sdílel nižší zájem o senzační a krvavé ilustrace ze vzdálenějších zemí a metropolí, obavu z davů, zájem o exotický svět pauperizovaných skupin, o nedramatická ilustrativní a dekorativní symbolická vyobrazení stejně jako o historii, vyobrazení staveb a portréty významných spoluobčanů. Naopak s deníky zaměřenými na nižší vrstvy sdíleli čtenáři *Kurýra* zájem o nehody a zločiny, i když narozdíl od kosmopolitně orientovaného tisku se stávaly důležitějšími zločiny a nehody bližší, stejně jako nižší zájem o další témata odlišující měšťanský senzační tisk od proto-bulvárních deníků.

Ze srovnání pražského masového tisku vyplynulo, že středostavovské *Deutsche Presse* bylo na to, že bylo obrázkovým časopisem, velmi seriózní. Jeho redaktoři skoro nepsali o násilných zločinech (a vůbec o vraždách) ani nehodách a

taky zajímavostí obsahovalo mnohem méně než jiné tituly. To potvrzuje jeho orientaci na majetnější a vzdělanější skupiny, které ovšem dávaly přednost tradičnějším, neobrázkovým novinám a nevyhledávaly tolik senzace. Jak už jsem konstatoval výše, *Obrana* byla senzačnější než *Brousek* a v informování o zločinnosti překonávala i *Kurýr*. Přesto se nedokázala prosadit. Důvodem mohla být přílišná míra senzačnosti, když uvážíme, jak velká a jak sociálně situovaná mohla být v sedmdesátých letech 19. století potenciální čtenářská skupina politického deníku. V porovnání s devadesátými lety je nutné předpokládat jak mnohem menší skupinu politicky aktivních občanů, tak těch, co si mohli pravidelné kupování novin dovolit. Proto i ve Vídni úspěšný *Illustrirte Wiener Extrablatt* nabízel v porovnání s *Obranou* čtenářům méně senzací, méně politiky a konzervativnější obsah, doplněný navíc o ilustrace. Dokázal se tak trefit do vkusu lidí, u nichž bylo v té době možné předpokládat zájem o četbu levného deníku.

Základem úspěchu senzačního tisku byly (alespoň v středoevropském prostoru) ilustrace, které tvořily dominantu titulní stránky a byly tak hlavním lákadlem *Kurýra*. Čtenářům, nepříliš zvyklým číst, zprostředkovávaly mnohem výraznější vizuální informace. Titulní vyobrazení nebývalo většinou jedinou ilustrací, další se často nacházely uvnitř listu. Často bývalo zdůrazňováno, jak byla ilustrace pořizena. Proklamovanou snahou ilustrátorů deníku, je co nejvěrněji a nejpravdivěji zachytit kreslenou událost. Na počátku století, v době přechodu od ilustrací k fotografiím, dokázali redaktoři *Kurýru* zajímavě skloubit výhody obou technik – výhodu větší realističnosti a tudíž atraktivnosti pravdivého zachycení situace ve fotografii, kterou u ilustrace nahrazovala výhoda zachycení toho nejdramatičtějšího okamžiku, který se většinou přihodí bez fotografův přítomnosti.

Na vývoji ilustrací je možné pozorovat i předpokládaný postupný přechod od původní lidové kultury k velkoměstské populární kultuře. Ještě před vznikem *Illustrovaného Kurýru* existoval jeden neúspěšný pokus o vydávání pražského senzačního obrázkového deníku, také inspirovaný vídeňským *Extrablattem*. J. B. Brandeis a později Viktor Paul Mendl vydávali v letech 1879 - 1882 německy psaný nesenzační *Illustrirtes Prager Extrablatt*, určený středním a vyšším pražským

německým vrstvám, s titulní ilustrací většinou zachycující významného pražského měšťana či člena rakouského dvora. Pražský *Extrablatt* vycházel nejdříve dvakrát týdně, později přešel na denní periodicitu. V lednu 1881 začala dvakrát týdně vycházet jeho česká příloha, s mnohem senzačnějším obsahem v porovnání s hlavním listem. Byla patrně určena sociálně a kulturně níže postaveným českým vrstvám.

Česká část nebyla podobná ani tehdejšímu senzačnímu vídeňskému *Extrablattu*, ani pozdějšímu pražskému *Kurýru*. V jejím případě je možné uvažovat o přechodné fázi vývojového posunu od původní lidové kultury knížek lidového čtení, kalendářů a kramářských písní k moderní populární kultuře reprezentované například právě Kurýrem. Svědčí o tom titulní ilustrace a s nimi spojené články. Jedná se o zvláštní žánr, který nebyl ani aktuální zprávou, ani beletrií - titulní text na témata jako Srdcelomná jízda vzduchem, Lidožrouti, Boj ve vzduchu býval uveden neurčitým místním i časovým zasazením, i hlavními hrdiny národnostně neurčitých jmen (Broven, Taner, Taller) - šlo o senzační fantastické a hrůzostrašné příběhy, které se lišily od otiskované beletrie (povídek a románů na pokračování) nejen tím, že neměly uvedeného autora, ale celkově se tvářily jako skutečné události. Jejich ilustrace, ač vyvedeny perokresbou stejně jako v jakémkoliv jiném dobovém obrázkovém tisku, napodobovaly techniku dřevorytu kramářských písní. Silně archaický jazyk, kterým byla příloha psána, připomínal knížky lidového čtení. Vydavatel nejspíše předpokládal, že v Praze ještě nedozrál trh pro klasický masový tisk - tedy existence dostatečně velké, dostatečně majetné a dostatečně akulturované masy velkoměstských obyvatel, kteří by měli zájem kupovat si pravidelně zpravodajský list informující o aktuálních událostech a pokusil se o kompromis vycházející z doznívající tradiční lidové kultury. Pokus to byl ovšem neúspěšný, *Prager Extrablatt* přešel během léta 1881 na týdenní periodicitu a do roka zanikl.

Ve vznikajícím velkoměstském prostředí přestával fungovat tradiční ústní způsob předávání informací a masová média se stávala základním komunikačním prostředkem šířícím společné povědomí o městě, událostech i o jeho důležitých či

zajímavých obyvatelích. Podle výzkumů Petera Fritzscheho a Nathaniela Wooda ohledně berlínského a krakovského populárního tisku, hrály tyto deníky svým důrazem na život ve vlastním městě i ostatních velkoměstech významnou roli ve vývoji společné identifikace obyvatel s velkoměstským prostředím. Díky jím vytvářené a šířené shodné moderní velkoměstské kultuře, společné proletářům i buržoazii, se u městských obyvatel utvářelo vědomí podobnosti a sounáležitosti s obyvateli ostatních velkoměst. Nově vznikající velkoměstská identita dokázala přesáhnout politické a do velké míry i etnické a jazykové hranice rozdělující regiony.

Něco takového je ovšem v pražském populárním tisku obtížně pozorovatelné. Vyhraněná nacionalistická rétorika novin, popisující německé obyvatele jako nepřátele, stejně jako výrazně vyhraněné nacionální stanovisko mnoha Pražanů, jak se projevovalo v nacionálních bouřích, kterých se na české straně účastnily velké davy, od učedníků, studentů a drobných řemeslníků po dělníky a živnostníky, svědčí o tom, že pro velkou část Pražanů, včetně čtenářů *Kurýra*, se stávala nacionální identita rozhodující a patrně i oslabovala či znemožňovala pociťovat vědomí větší sounáležitosti s obyvateli ostatních metropolí více než česky mluvícími lidmi žijícími v okolí Prahy nebo v českých zemích. O podstatnosti nacionálního přesvědčení svědčí i pravidelné informace o národnostních a jazykových příkořích, které se děly české menšině v převážně německých oblastech, a které dokázaly v Pražanech vyvolat silnou odezvu a pouliční pomstu, vedenou vědomím národní sounáležitosti. Odlišně k nacionální problematice přistupovalo jen sociálně-demokratické *Právo lidu*, jehož věrní čtenáři se během bouří místy dokázali postavit proti drancujícímu davu a chránit redakci i spolkové místnosti. U sociálně demokratických stoupenců zase ale vítězilo vědomí odlišnosti a nepřátelství k socialistům národním (které bylo vzájemné) a pravidelné těžké fyzické střety plnily nejen stránky socialistického tisku.

Přes tyto důležité odlišnosti od převládajícího modelu populárního tisku i *Kurýr* informoval své čtenáře o životě ve městě a poskytoval jim širokou škálu informací jak se chovat v městském prostředí - od výstrahy kriminálních příběhů, přes varování každodenních neštěstí až po znění městských vyhlášek. Také

inzertní rubrika nabízela čtenářům návody, jak si užít života ve městě - od programu divadel a zábavných podniků přes širokou nabídku obchodníků až po množství zastaváren.

Hlavním úkolem *Pražského illustrovaného kurýra* bylo finančně podpořit stranický orgán *Hlas Národa*. *Kurýr* se v prvních pěti letech existence podařilo prosadit mezi 3 až 4 nejprodávanější pražské deníky, ovšem poté jeho náklad začal stagnovat či klesal. Po přelomu století i přes vylepšení jeho grafické podoby, zavedením tisku půltónů schopných reprodukovat v lepší kvalitě fotografie i stínované reprodukce, náklad *Kurýra* tento vývoj nezměnil. Přesto jeho vydávání v jisté symbióze s *Hlasem národa* pokračovalo a marginalizace se dočkaly až během první světové války, kvůli těsnému příklonu k vládní politice. Se vznikem republiky oba listy zanikly.

Nabízím několik vysvětlení, proč se model masového obrázkového deníku, úspěšný v jiných velkoměstech habsburské monarchie i jinde po světě, nepodařilo zcela přenést do Prahy, kde až do vzniku republiky se tomuto typicky městskému typu tisku nepodařilo prosadit na trhu natolik zásadně, jako jeho zahraničním protějškům. Jednou možností je to, že Praha i s předměstími nedosahovala velikostí středoevropských metropolí, jakými byly Berlín či Vídeň. Ovšem senzační tisk slavil velký úspěch i v mnohem menším Krakově. Další možností je jeho závislost na staročeské straně, popírající jednu z hlavních charakteristik tohoto tisku, nezávislost na politických stranách. Tomu ale neodpovídá, že nejprodávanějším pražským deníkem se po desetiletí udržela Národní politika, v mnohém po dlouhá léta bližší *Národní straně*.

Z vývoje nákladů je možné odvodit, že prodej *Kurýru* upadal v závislosti na tom, jak rostl náklad *Práva lidu*. Tento sociálně-demokratický deník, potažmo pozdější národně socialistické *České slovo* mohly přebírat čtenáře *Kurýru*. Svědčil by o tom i fakt, že kolem roku 1908 tyto deníky přizpůsobily nabízený obsah částečně tomu, co dosud nabízel hlavně populárně a senzačně orientovaný *Kurýr*. Právě sociálně demokratický orgán dosahoval mnohem většího podílu na trhu, dokázal nákladem překonat i druhé *Národní listy*, než jeho protějšky v Berlíně, Vídni i Krakově, kterým čtenáře přebíral právě nezávislý senzační tisk. Důvodem

k menšímu úspěchu *Kurýra* na trhu tak může být vypjatá nacionální a politická situace v Praze, jejíž obyvatelé a čtenáři denního tisku považovali pro sebe politickou agendu za mnohem důležitější, než na konzum a městské radovánky orientovaní obyvatelé tehdejších světových metropolí. Svědčí o tom i jedna ze specialit *Kurýra*, senzační zpravodajství z politického a parlamentního života, se kterým se v takové intenzitě nejde v jiném populárním tisku doby přelomu století setkat.

Seznam použitých pramenů a literatury

I. Prameny:

Archivní materiál:

Národní archiv, fond Prezidium ministerské rady Vídeň, inv. č. NAD 870.

Kramerius. Dostupný z WWW: <<http://kramerius.nkp.cz>>.

Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Žák Karel, inv. č. číslo 2024.

Inzertní katalogy:

DUKES, M., 1894, 1904, 1909, 1914. *Zeitungs-Katalog der Annoncen-Expedition*. Wien.

SCHALEK, Heinrich, 1905, 1908, 1910, 1913. *Annoncen-Expedition: Zeitungs-Katalog*. Wien.

HAASENSTEIN a VOGLER, 1900. *Zeitungs-Katalog: Annoncen-Expedition*. Wien, Budapest, Prag: Maass, 1900.

Paměti:

BRANALD, Adolf, ed., 1953. *Hrdinové všedních dnů: jejich příběhy, vzpomínky a vyprávění. 1. díl, Život*. Praha: Československý spisovatel.

HOLEČEK, Josef, 1925. *Pero: román - paměti. [Díl] 4, (S Janem S. Skrejšovským)*. Praha: Pražská akciová tiskárna.

CHLAD, B., 1924. Jak jsem ilustroval „Kurýra“. In: *Humoristické listy*, roč. 67, č. 11 (7.3.) , s. 135, 136. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowIssue.do?it=0&id=406654>

KISCH, Egon Erwin, 1968. *Pražská dobrodružství*. Praha: Svoboda.

MATTUŠ, Karel, 1921. *Paměti*. Praha: Svatobor.
REZLER, Josef a Barbora REZLEROVÁ, 1950. *Ze života průkopníků sociální demokracie*. Praha: Svoboda.
VONDRÁČEK, Vladimír, 1978. *Lékař vzpomíná (1895-1920)*. Praha: Avicenum.
ŽIŽKA, Leoš Karel, 1956. *Praha před osmdesáti lety*. Praha: Orbis.

Analyzované zahraniční noviny:

Berliner Lokal-Anzeiger. Berlin: August Scherl, 1898, 1908.
Berliner Morgenpost. Berlin: Ullstein, 1899, 1908.
BZ am Mittag. Berlin: Ullstein, 1908.
The Daily Graphic. London: H. R. Baines and Co., 1898, 1908.
Daily Mirror. London: Alfred Harmsworth, 1908.
Dresdner Neueste Nachrichten. Dresden, 1908.
The Evening News. London: Kennard & Marks, 1898.
Illustrierte Kronen-Zeitung. Wien: Davis, 1908.
Illustriertes Wiener Extrablatt. Wien: Ebersberg & Singer, 1872, 1882, 1892, 1898, 1908.
Ilustrowany Kuryer Codzienny. Krakow: Dąbrowski, 1912, 1913.
Kuryerek Krakowski. Krakow: Kozianski, 1902.
The Morning Leader. London, 1898, 1908.
The New York Herald. New York: Bennett, 1898.
The New York Herald. European Edition. Neuilly-sur-Seine: Bennett, 1898, 1908.
Nowiny dla wszystkich. Krakow: Szczepański, 1903, 1912.
The Sun. New York: Day, 1898.

Analyzované pražské noviny:

Brousek. Praha: J.S. Skřejšovský, 1874.
České Slovo. Praha: Melantrich, 1908.
Hlas národa. Praha: Václav Beneš, 1892, 1893, 1898, 1908.
Illustriertes Prager Extrablatt. Praha: B. Brandeis, 1879, 1881.
Il. Deutsche Presse. Praha: ?, 1891.
Národní listy. Praha: Julius Grégr, 1898, 1908.
Národní politika. Praha: Ludvík Bratršovský, 1898, 1908.
Obrana. Praha: K.V. Toužimský, 1898.
Právo Lidu. Praha: Josef Steiner, 1898, 1908.
Pražský illustrovaný kurýr. Praha: Fr. Hovorka, 1893- 1918.

Periodika a monografie rešeršovaná v Krameriovy:

České noviny. Praha: František Sudík, 30. 9. 1881. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPage.do?it=1&id=6399165>
Čížek, Antonín a Alois Hajn, 1894. *Proces s tak zvanou Omladinou*. Strakonice: Č. Oma.
Merendy. Kniha všech českých merendářů, zábavných spolků a veselých společností, obsahující nejnovější komické výstupy a popěvky, sólové scény a panáčkové komedie, deklamace a žerty pro výlety, masopustní, mikulášské a silvestrovské zábavy. Sestavil Kylián Miloslav Brčko, 1881. Praha: Knihkupectví a knihtiskárna Jos. Mikuláše.
Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowPage.do?id=3979791&author=>

Národní listy. Praha: Julius Grégr, 28. 2. 1880. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPageDoc.do?it=0&id=5874910&picp=&idpi=8074076>

Národní listy. Praha: Julius Grégr, 30. 4. 1905. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowIssue.do?it=0&id=748217>

Národopisná, školní, průmyslová a včelařská výstava v Soběslavi. Některé dějinné upomínky ze Soběslavi. Škola rožmberská v Soběslavi. Přehled církevních dějin soběslavských. Soběslav: Musejní spolek, 1898. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowMonograph.do?id=22669>

Nový paleček. [vydavatel a místo vydání neuvedeno], 14. 1. 1898. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPage.do?it=0&id=4912111>

Ohlas od Nežárky. Jindřichův Hradec: Alois Landfras a synové, 2. 3. 1894. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowIssue.do?it=0&id=708486>

Plzeňské listy. Plzeň: Karel Müller, 24. 9. 1902. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowIssue.do?it=0&id=999103>

Pochodeň. Hořice: Rudolf Lánský, 14. 7. 1914. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowIssue.do?it=0&id=506460>

Slanský obzor. Ročenka Musejního spolku v Slaném. Slaný: Musejní spolek ve Slaném, 1893-1901. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPeriodical.do?id=17644&it=0>

Sokol. Praha: Česká obec sokolská, 1912, roč. 38, č. 12. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowIssue.do?it=0&id=595495>

Stopa. Praha: Karel Horký, 1911-1912, roč. 2, č. 1. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowIssue.do?it=0&id=1004601>

Světlo. Slaný: Josef Hozdecký, 21. 2. 1896. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowIssue.do?it=0&id=1118640>

Světlo. Slaný: Josef Hozdecký, 6. 11. 1896. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPage.do?it=0&id=10664479>

II. Literatura:

ANDERSON, Patricia, 1991. *The Printed Image and the Transformation of Popular Culture: 1790-1860*. Oxford: Oxford University Press.

BALDASTY, Gerald J., 1992. *The Commercialization of News in the Nineteenth Century*. Madison, WI: The university of Wisconsin Press.

BARKER, Chris, 2006. *Slovník kulturních studií*. Praha: Portál.

BAUER, Zdeněk. Obchodní formy kolportáže na našem území. *kolportáž.cz* [online]. [cit. 2011-10-31]. Dostupný z WWW: <<http://www.kolportaz.cz/podomni-obchod.html>>.

BENSON, John, 2009. Calculation, Celebrity And Scandal. In: *Journalism Studies*, roč. 10, č. 6, s. 837-850.

BERÁNKOVÁ, Milena, 1981. *Dějiny československé žurnalistiky, díl I.: Český periodický tisk do roku 1918*. Praha: Novinář.

BOHÁČ, Antonín, 1923. *Hlavní město Praha. Studie o obyvatelstvu*. Praha: Státní úřad statistický.

BOURDIEU, Pierre, 1995. Sociální prostor a symbolická moc. In: *Antologie francouzských společenských věd: Antropologie, sociologie, historie*. Praha: CeFRÉS, s. 213-234.

- BROWN, Joshua, 2002. *Beyond the Lines: Pictorial Reporting, Everyday Life and the Crisis of Everyday America*. Berkeley and Los Angeles, Ca, London: University of California Press.
- BURKE, Peter, 2001. *Eyewitnessing: The uses of Images as Historical Evidence*. London: Reaktion Books.
- BURKE, Peter. 2005. *Lidová kultura v raně novověké Evropě*. Praha: Argo.
- BURTON, Graeme a Jan JIRÁK, 2003. *Úvod do studia médií*. Brno: Barrister & Principal.
- CAMPBELL, W. Joseph, 2001. *Yellow Journalism: Puncturing the Myth. Defining the Legacies*. Westport, CT, London: Praeger Publishers.
- CHAPMAN, Jane, 2011. Female representation, readership and early tabloid properties. In: *Australian Journal of Communication*, roč. 38, č. 2, s. ? [K dispozici jsem měl rukopis článku].
- CERTEAU, Michel de, 1984. *The Practice of Everyday Life*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- CERTEAU, Michel de, 1996. Vynalézání každodennosti. In: *Cahiers du CeFReS*, č. 10, s. 77–96.
- COHEN, Gary B., 1986. Society and Culture in Prague, Vienna, and Budapest in the Late Nineteenth Century. In: *East European Quarterly*, roč. 20, č. 4, s. 467-484.
- CONBOY, Martin. 2002. *The Press and Popular Culture*. London: Sage.
- CONDIT, Celeste Michelle, 1991. The Rhetorical Limits of Polysemy. In: AVERY, R. K. - D. EASON *Critical perspectives on media and society*. Eds.. New York, London: The Guilford Press, s. 365-386.
- CSÁKY, Moritz, 1999. Úvod. In: Csáky, Moritz a Elena Mannová (ed.). *Kolektivní identity v střední Evropě v období moderny*. Bratislava: Academic Electronic Press, s. 7–20.
- DeFLEUR, Melvin a Sandra J. BALLOVÁ-ROKEACHOVÁ, 1996. *Teorie masové komunikace*. Praha: Karolinum.
- DOPITA, Miroslav, 2005. Sociální topografie Pierra Bourdieua v českém prostředí. In: *Politologická Revue*, roč. 11, č. 2., s. 27-56.
- DORČÁKOVÁ, Jana, 2010. *Počátky senzacechtivého tisku v českých zemích*. Praha. Diplomová práce. Katedra mediálních studií FSV UK.
- EMERY, Michael a Edwin Emery, 1992. *The Press and America: An Interpretative History of the Mass Media*. New Jersey: Prentice-Hall.
- FEMIA, Joseph V., 1981. *Gramsci's political thought: Hegemony, Consciousness and the Revolutionary Process*. Oxford: Clarendon Press.
- FIALOVÁ, Ludmila a kol., 1996. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá Fronta.
- FRITZCHE, Peter, 1996. *Reading Berlin 1900*. Cambridge, Mass., London: Harvard University Press.
- GRIFFIN, Emma, 2002. Popular Culture in Industrializing England. In: *The Historical Journal*, roč. 45, č. 3, s. 619-635. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/3133499>.
- HALL, Stuart, 1975. Introduction. In: SMITH, A.C.H., Elizabeth IMMIRZI a Trevor BLACKWELL. *Paper Voices: The Popular Press and Social Change 1935-1965*. London: Chatto & Windus, s. 1-25.

- HALL, Stuart, 1977. Culture, the Media and the 'Ideological Effect'. In: CURRAN, J., M. GUREVITCH a J. WOOLLACOTT, eds. *Mass Communication and Society*. London: Edward Arnold, s. 315-348.
- HALL, Stuart, 2001. "Encoding/Decoding." In MEENAKSHI G. D. a D. M. KELLNER, eds. *Media and Cultural Studies: KeyWorks*. Malden, MA, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, s. 166-176.
- HARTLEY, John, 1992. *The politics of pictures. The creation of the public in the age of popular media*. London and New York: Routledge.
- HARTLEY, John, 1982. *Understanding news*. London: Methuen & Co.
- HARTWIG, Gebhardt, 1977. Bürgerliche und proletarische Presse. Empirische Untersuchungen zur publizistischen und politischen Funktion der Tagespresse am Beispiel Bremer Zeitungen 1903. In *Presse und Geschichte. Beiträge zur historischen Kommunikationsforschung*. München: Verlag Dokumentation, 1977, s. 195-219.
- HOCH, Karel, 1933. Dějiny novinářství od r. 1860 do doby současné. In: *Československá vlastivěda, sv. VII: Písemnictví*. Praha: Sfinx.
- HOLUBEC, Stanislav, 2009. *Lidé periferie: sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- HORSKÁ, Pavla; Eduard MAUR a Jiří MUSIL. 2002. *Zrod Velkoměsta: Urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha, Litomyšl: Paseka.
- CHAMBERS, Ian, 1986. *Popular Culture. The Metropolitan Experience*. London: Methuen.
- INGE, Thomas M., 1994. *Perspectives on American Culture: Essays on Humor, Literature, and the Popular Arts*. West Cornwall: Locust Hill Press.
- JANÁČEK, Pavel, 2004. *Literární brak: Operace vyloučení, operace nahrazení. 1938-1951*. Brno: Host.
- JOHANSSON, Sofia, 2008. Gossip, sport and pretty girls: What does „trivial“ journalism mean to tabloid newspaper readers? In *Journalism Practice*, roč. 2, č. 3, s. 402-413.
- KANSTEINER, Wulf, 2002. Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies. In: *History and Theory*, roč. 41, č. 2, s. 179-197.
- KÖPPOVÁ Barbara a Ladislav Köppl, 1989. *Dějiny světové žurnalistiky I: (Celý svět je v novinách)*. Praha: Novinář.
- KOTEK, Josef, 1994. *Dějiny české populární hudby a zpěvu. I. 19. a 20. století (do roku 1918)*. Praha : Academia.
- KUBÍČEK, Jaromír, ed. a kol., 2008. *Česká retrospektivní bibliografie: Řada 1, Noviny: Díl 1, Noviny České republiky od počátku do roku 1918*. Brno: Sdružení knihoven České republiky.
- KUČERA, Martin, 1994. Albín Bráf, reorganizace staročeské strany 1906 a její zánik. *Český časopis historický*, roč. 92, s. 706-731.
- LEE, Alan J., 1976. *The Origins of the Popular Press in England: 1855-1914*. London: Croom Helm.
- LENDEROVÁ, Milena a kol, 2005. *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století. II. díl, Život všední a sváteční*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta humanitních studií.
- LOWENTHAL, Leo, 1968. *Literature, Popular Culture, and Society*. Palo Alto: Pacific Books.

- MACHAČOVÁ, Jana a Jiří MATĚJČEK, 1993. Využití beletrie při sledování sociálního vývoje (Úvodní poznámky). In: J. MACHAČOVÁ a J. MATĚJČEK, eds. *Studie k sociálním dějinám 19. století, Studien zur Sozialgeschichte des 19. Jahrhunderts, II. díl*. Opava: Slezský ústav ČSAV, s. 134-165.
- MACHAČOVÁ, J.; MATĚJČEK, J., 2002. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1780 – 1914*. Opava: Slezské zemské muzeum.
- MALÍŘ Jiří, Pavel MAREK a kol, 2005. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004*. I. díl. Období 1861-1938. Brno: Doplňk.
- MALONE, Carolyn, 1999. Sensational Stories, Endangered Bodies: Women's Work and the New Journalism in England in the 1890s. In: *A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, roč. 31, č. 1 (Jaro), s. 49-71.
- MARKS, Patricia, 1990. *Bicycles, Bangs, and Bloomers: The New Woman in the Popular Press*. Lexington, KY, The University Press of Kentucky.
- MENDELSSOHN, Peter de, 1982. *Zeitungsstadt Berlin: Menschen und Mächte in der Geschichte der deutschen Presse*. Frankfurt a.M.: Ullstein.
- McQUAIL, Denis, 1999. *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha: Portál.
- MILLER, Toby - Alec McHOUL, 1998. *Popular Culture and Everyday Life*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- NERONE, John C., 1987. The mythology of the Penny Press. In: *Critical studies in Mass Communication*, roč. 4, č. 4, s. 376-404.
- NEWCOMB, Horace M., 1991. On the Dialogic Aspects of Mass Communication. In: AVERY, R. K. - D. EASON *Critical perspectives on media and society*. Eds.. New York, London: The Guilford Press, s. 69-87.
- Nora, Pierre, 1996. Mezi pamětí a historií. Problematika míst. In: *Cahiers du CeFReS*, č. 10, s. 7-32.
- OLICK, Jeffrey K., 1999. Collective Memory. The Two Cultures. In: *Sociological Theory*, roč. 17, č. 3, s. 333-348.
- PAUPIÉ, Kurt, 1960. *Handbuch der Österreichischen Pressegeschichte, Band I, II*. Wien, Stuttgart: Universitäts-verlagsbuchhandlung ges. M.B.H.
- PAVLICOVÁ, Martina, 2007. *Lidová kultura a její historicko-společenská reflexe (mikrosociální sondy)*. Brno: Ústav evropské etnologie.
- PEŠEK, Jiří, 1988. Člověk soukromý a člověk veřejný. In: *Průmysl a technika v novodobé české kultuře*. Praha: Ústav teorie a dějin umění československé akademie věd, s. 236-242.
- POKORNÝ, Jiří, 1997. Vytváření čtenářských zájmů. In: *Studie k sociálním dějinám 19. století*, roč. 7, s. 105-116.
- REEL, Guy, 2006. *The National police gazette and the making of the modern American man, 1879-1906*. Gordonsville, VA: Palgrave Macmillan.
- RELLENOVÁ, Tony, 1903. *Hromadné rozšiřování lidové četby*. kolportáž.cz [online]. [cit. 2011-10-31]. Dostupný z WWW: <<http://www.kolportaz.cz/podomni-obchod.html>>.
- ROUBÍK, František, 1936. *Bibliografie časopisectva v Čechách z let 1863-1895*. Praha: Česká akademie věd a umění.
- RŮŽKOVÁ, Jiřina a kol, 2006. *Historický lexikon obcí české republiky. 1869-2005, I. díl. Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1869-2001 podle správního rozdělení České republiky k 1. 1. 2005*. Praha: ČSÚ. ŘEPA, Milan a Pavla

- VOŠAHLÍKOVÁ, eds., 2002. *Bratři Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. století*. Praha: Eduard Grégr a syn, s. 29-37.
- SEKERA, Martin, 1997. Podíl Grégrů na rozvoji novinářství a politické publicistiky. In: ŘEPA, M. a P. VOŠAHLÍKOVÁ, eds. *Bratři Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. století*. Praha: Eduard Grégr a syn, s. 29-37.
- SEKERA, Martin, 2002. Aspekty čtení periodického tisku v procesu politické mobilizace české společnosti. In BLÁHOVÁ, K. *Komunikace a izolace v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 21. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň, 8.-10. března 2001*. Praha: KLP, s. 121-144.
- SEKERA, Martin, 2008. Etapy vývoje českých tištěných médií od 19. do počátku 20. století. In *Sborník Národního muzea v Praze, řada C – Literární historie*, roč. 53, č. 1-4, s. 11-19.
- SHAW, Donald L., 1987. Critical Response: Why We Need „Myth“. In: *Critical studies in Mass Communication*, roč. 4, č. 4, s. 412-415.
- SHORT, John Phillip, 2003. Everyman's Colonial Library: Imperialism and Working-Class Readers in Leipzig, 1890–1914. In: *German History*, roč. 21, č. 4, s. 445-75.
- SCHNEIROV, M. 1994. *The Dream of a New Social Order. Popular Magazines in America*. New York, Chichester : Columbia UP.
- SCHORSKE, Carl E, 2000. *Vídeň na přelomu století*. Brno: Barrister & Principal.
- SCHUDSON, Michael, 1991. The New Validation of Popular Culture: Sense and Sentimentality in Academia. In. AVERY, R. K. a D. EASON, eds. *Critical perspectives on media and society*. New York, London: The Guilford Press, s. 49-68.
- SMITH, A.C.H., Elizabeth IMMIRZI a Trevor BLACKWELL, 1975. *Paper Voices: The Popular Press and Social Change 1935-1965*. London: Chatto & Windus.
- SOUKUPOVÁ, Blanka, 2000. *Česká společnost před sto lety: identita, stereotyp, mýtus*. Praha: SOFIS.
- STOREY, J., 2001. *Cultural Theory and Popular Culture: An Introduction*. Harlow: Pearson.
- ŠTAIF, Jiří, 2003. Česká národní mentalita 19. století v kontextu sociálních dějin. In: M. LENDEROVÁ, Z. BEZECNÝ a J. KUBEŠ, eds. *Proměny elit v moderní době. České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity*, s. 69-92.
- ŠTAIF, Jiří, 2008. Peníze a společnost: Několik sond do vztahů mezi tradiční mentalitou a společenskou modernizací v české národní společnosti 19. století. In: E. KUBŮ a J. ŠOUŠA, eds. *Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století*. Praha: Dokořán, s. 18-55.
- TERDIMAN, Richard, 1985. Newspaper culture: Institutions of Discourse; Discourse of Institutions. In: *Discourse/Counter-Discourse: The theory and Practice of Symbolic Resistance in Nineteenth-Century France*. Ithaca, kap. 2., s. 117-146.
- THOMPSON, John B., 2004. *Média a modernita. Sociální teorie médií*. Praha: Karolinum.
- THWAITES Tony, Lloyd DAVIS a Warwick MULES, 2002. *Introducing cultural and media studies: a semiotic approach*. Houndmills : Palgrave.
- TYLLNER, Lubomír. 1999. Dechovka, aneb mezi folklorem, tradicí a kýčem. In *Lidová kultura v kulturním vývoji České republiky (1918 - 1998)*. Strážnice: Ústav lidové kultury, s. 36-44.
- URBAN, Otto, 2003. *Kapitalismus a česká společnost: k otázkám formování české společnosti v 19. století*. Praha: NLN.

- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla, 1996. *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.* Praha: Svoboda.
- WALTER, Edith, 1994. *Österreichische Tageszeitungen der Jahrhundertwende: ideologischer Anspruch und ökonomische Erfordernisse.* Wien: Böhlau.
- WEISE, Bernd, 2003. Aktuelle Nachrichtenbilder „nach Photographien“ in der deutschen illustrierten Presse der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. In GRIVEL, Ch., A. GUNTHERT a B. STIEGLER, eds. *Die Eroberung der Bilder: Photographie in Buch und Presse (1816-1914).* München: Fink.
- WILTENBURG, Joy, 2004. True Crime: The Origins of Modern Sensationalism. In: *The American Historical Review*, roč. 109, č. 5 (Prosinec), s. 1377-1404.
- WOOD, Nathaniel D., 2002a. The Interurban Matrix: Local News and International Sensations in Cracow's Popular Press: 1900-1914. In: *Conference paper* [online]. Oxford University, [cit. 2012-01-30]. Dostupné z: http://users.ox.ac.uk/~oaces/conference/papers/Nathan_Wood.pdf
- WOOD, Nathaniel D., 2002b. Becoming a "Great City": Metropolitan Imaginations and Apprehensions in Cracow's Popular Press, 1900–1914. In: *Austrian History Yearbook*, roč. 33, s. 105-129.
- WOOD, Nathaniel D., 2006. Urban self-identification in East Central Europe before the Great War: Cracow's Popular Press and the The case of Cracow. In: *East Central Europe/ L'Europe du Centre*, roč. 33, č. 1-2, s. 11-31.
- WOOD, Nathaniel D., 2010. *Becoming Metropolitan: Urban Selfhood and the Making of Modern Cracow.* DeKalb, IL: Northern Illinois University Press.